

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O’RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

XORAZM FOLKLORI MAROSIMLARINING ILMIY-NAZARIY ASPEKTLARI

Nasiba Ergashevna SABIROVA

*filologiya fanlari doktori (DSc), professor,
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi
Tillarni o`qitish metodikasi kafedrasini mudiri*

sabnas1@yandex.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15290672>

Annotatsiya. Ushbu maqolada soʻz Xorazm marosim folklori, toʻy marosimiga oid poetik ramzlar haqida soʻz yuritilgan. Shuningdek, farzand bilan aloqador qoʻshiqlarda ishlatiladigan ramzlar avvalo farzand tushunchasi bilan bogʻliqligi, befarzandlik, farzand tushunchalari alohida tahlilga tortilgan. Jumladan, “olma” va “nor” ramzlarining qoʻllanilishida boshqa maʼnolar ham borligi aytib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: Beshik toʻyi, soch toʻyi, yosh toʻyi, qadimgi marosimlarning qoldiqlari, “oshiq”, “pachiz”, “oltin qoboq” kabi oʻyinlar.

Аннотация. В статье рассматривается обрядовый фольклор Хорезма и поэтические символы, связанные со свадебной церемонией. Также символы, используемые в песнях, связанных с детьми, в первую очередь связаны с концепцией детей, а концепции бездетности и детей анализируются отдельно. В частности, было отмечено, что использование символов «яблоко» и «жаворонок» имеет и другие значения.

Ключевые слова: Колыбельная свадьба, свадьба волос новорождённого ребёнка, празднование годика новорождённого, остатки древних обрядов, игры типа «ошик», «пачиз», «олтин кобок».

Abstract. This article discusses the poetic symbols of the Khorezm ritual folklore and wedding ceremonies. Also, the symbols used in songs related to children are primarily related to the concept of children, childlessness, and the concepts of children are analyzed separately. In particular, it is noted that there are other meanings in the use of the symbols "alma" and "nor".

Key words: Beshik toy, soch toy, yosh toy, remnants of ancient rituals, games such as "oshiq", "pachiz", "oltin qoboq".

Maʼlumki, inson oila qurib, juftlik boʻlib yashar ekan, hamisha oʻz izidazurriyot qoldirish uchun kurashadi. Befarzandlik qadimda bexosiyatlik ramzi sifatida qoralangan. Buni ayrim dostonlardagi motivlar ham tasdiqlaydi. “Ediga” dostonida Tulumxoʻjani befarzandligi uchun saroydan haydab, Qoʻngʻirot elidan badargʻa qilishadi. Dostondagi ushbu sheʼrlar buni tasdiqlaydi: Yurtgʻa yetar befarzandning shumligʻi, Kasofatdur asli oʻzi boʻldigʻi, Maqbul emas yaxshi-yomon qiligʻi, Bu dargohda anga davron boʻlmasin[1,171]. Xalq qoʻshiqlarida farzand timsoli sifatida turli-tuman narsa-predmetlar, nabotot va hayvonot olamiga mansub

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O'RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

obrazlarga murojaat etiladi. Dastavval farzand ramzi sifatida beshik tilga olinadi: Mo'ralasak mo'ringizdan tutun chiqar, Bizga degan qatlamangiz butun chiqar. Butun chiqsa, shu xonadon xayrli eshik, Shu eshikka buyursin tilla beshik [2,36]. Shu narsani alohida ta'kidlash lozimki, folklor asarlarida beshik tushunchasi tilga olinganda unga nisbatan “tilla”, “oltin” kabi epitetlar qo'shiladi: Bu uyda himmat tog'i darpanadi, To'rida oltin beshik darpanadi, Yo Muhammadummatina, yo ramazon [2,44].

Ushbu epitetlar aslida beshikka emas, balki uning ichidagi farzandga qarata aytiladi. Chunki farzand oltindan ham qimmatli bo'lgan zotdir. Albatta, beshik tasvirlangan lavhalarda bolaga alla aytish odati ham o'z ifodasini topadi. Ayrim qo'shiqlarda zurriyot, farzand ramzi sifatida qushlar obraziga, xususan, bulbul timsoliga murojaat etiladi:

Tomga sepdim sedana, Teribesinbedana,

Uyingiz–bulbulxona, Haryilibo'lsinto'yxona [2,115].

“Bulbulxona” so'zi orqali ifodalangan ob'ektning ramziy talqinida asosiy urg'u farzandning yig'isi, kulgusi, shovqin-suroni kabi turli qiliq va xosiyatlariga qaratiladi. “Bolalik uy bozor” maqoli ham o'sha xususiyatlarga ancha mos keladi. Farzandga avlodni davom ettiruvchi zot sifatida qaralganligi sababli uning bilan bog'liq ramzlar oilaga aloqador ramzlar bilan yonma-yon keladi. Masalan, “chiroq” ramzi qo'shiqlarda farzand va oila timsollariga uyqash keladi: Qora go'zzim qorasi, Qorong'i uyim chirosi, Xafa ko'nglim binosi, Alla, bolam, allayo [3,67] Xonadonda chiroq yonishi hayotning davomiyligi, oilaning barhayotligini anglatadi, uning negizida esa farzand tushunchasi yotadi. Qo'shiqlarda o'g'il va qiz farzandlar bilan aloqador ramzlar mavjud. Ularda umumiylik bilan birga alohidalik ham ko'zga tashlanib turadi. Ma'lumki, yoshlikdan boshlab har bir jins uchun mavjud o'yin turlari borki, ularning asosida ramziylik bo'rtib turadi. Bu holat xalq turmushini kengroq doirada tasvirlaydigan doston janrida ayniqsa yaxshi yoritilgan. Xorazm “Go'ro'g'li” turkumining birinchi dostonida Go'ro'g'lining go'rda tug'ilishi epizodi beriladi. Onasining mozori yonida o'ynab yurgan bolaning jinsini aniqlash uchun go'rning og'ziga oshiq va qo'g'irchoq tashlab qo'yishadi. Bola oshiqni olib o'ynaydi. Uning o'sha qilig'i orqali o'g'il ekanligi aniqlanadi [4,20]. Demak, har bir jinsning mashg'uloti bilan aloqador ramziy o'yinchoqlari ham xalq ijodida, jumladan qo'shiqlarda o'z ifodasini topadi: Oltin oshiq o'ynagan, O'g'ling bo'lg'ay yor-yor. Kumush qoshiq o'ynagan, Qizing bo'lg'ay yor-yor [5,81]. Oshiq o'ynash o'g'il bolalarga xos mashg'ulot bo'lib, ilgari faol o'yinlar qatoriga kirgan. Bu o'yin

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O’RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

negizida avvalo bolalarni ovchilikka, qolaversa, harbiy mashg’ulotga tayyorlash maqsadlari yotadi. Chunki, o’yinchi ikki-uch metrdan turib raqib oshig’ini urib yiqishi yoki oshiqni otganda uning lozim bo’lgan (ya’ni yutuq ta’minlanadigan) holatda turishini ta’minlashi shart bo’lib, u oshiq egasidan nihoyatda kuchli aniqlikni, merganlikni, epchillikni va puxtalikni talab qiladi. Demak, oshiq o’yini shunchaki vaqtni ko’ngilli o’tkazish mashg’uloti emas, balki hayotiy ehtiyoj asosida yuzaga kelgan mashg’ulotdir. Qadimda bu o’yin bolalarni bir yosh-tabaqa mansubiyatidan boshqasiga (masalan, bolalikdan o’smirlikka, o’smirlikdan yigitlikka) o’tkazishdan avval qilingan sinov-initsiatsiya marosimlari chog’ida o’ynalgan ramziy-ritual o’yinlar sirasiga kirgan bo’lishi kerak. Xorazm vohasida shu tipdagi qadimgi marosimlarning qoldiqlari “oshiq”, “pachiz”, “oltin qoboq” kabi o’yinlar tarzida o’tgan asrning 60-yillariga qadar saqlanib qolganligi etnograf G.P.Snesaryov tomonidan aniqlanganligi [6,155-205] ham shu fikr to’g’riligini tasdiqlaydi. Shu sababdan ham Xorazm vohasi xalq qo’shiqlarida “oshiq”detali o’g’il bolani aniqlovchi ramziy ifodaga aylangan. Endi yuqoridagi qo’shiq tarkibidagi “qoshiq” atamasiga kelsak, tovoq vaqoshiq uy anjomi sifatida o’z ma’nosiga ega bo’lib, badiiy matndau oila ramzi bo’lib hisoblanadi. Qiz bolaning qoshiq o’ynashi uning oilaviy muhitdagi mashg’ulotga tayyorlanishini bildirib, kelajakdagi taqdiriga ishora sifatida tanlangan ramziy ifodadir. Farzand tug’ilgandan keyin uning soch to’yi va yosh to’yi o’tkaziladi. O’sishi davomida erkalash va suyish qo’shiqlari aytiladi. O’sha qo’shiqlarda ham o’g’il va qizlarni farqlovchi ramziy obraz va ifodalardan foydalanish an’anasi mavjudligi ko’zga tashlanadi. O’g’il bolalarni suyib erkalaganda quyidagi qo’shiq ijro etiladi: Yoshina yosh qo’shilsin, Oshina osh qo’shilsin. Ulliyigitbo’lganda Boshina bosh qo’shilsin [7,11]. Mazkur qo’shiqdagi “osh” rizq-ro’z va boylik ramzi bo’lsa, “boshina bosh qo’shilishi”, ilgarigi faslimizda ta’kidlaganimiz, kabi uylanish va oilali bo’lish istagini anglatadi. O’g’il bolalarga aytiladigan allalarda, suyish qo’shiqlarida ularning oila tayanchi va kuch-qudrat timsoli ekanligiga ishora qiladigan ramziy ifodalar tanlanadi: Beglar begin sarvari, Otangni bel kamari. Kamarni tig’, javhari, Ko’zim nuri gavhari, Ollobolam-ey, ollo [8,7]. Qo’shiqdagi “belning kamari” iborasi bolaning kuch-qudratiga ramziy ishoradir. Qizlarga nisbatan aytiladigan alla va suyush qo’shiqlaridagi ramziy ishoralarda uning jinsiga mos mashg’ulotlarga nisbat beriladi:

Bolam, bolambor bo’lar, Olmabo’lar, nor bo’lar.

Bir kuni kelib Oyxona, Ko’p yigitlar zor bo’lar.

O’yna, o’yna, o’yna oy.

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING QIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

Qo‘shiqning umumiy mazmunida qizbolaning turmushga chiqishiga ko‘proq e‘tibor qaratilishidan tashqari “olma”, anor” ramzlarining qo‘llanilishida yana boshqa ma‘nolar ham yashiringan. “Olma” va “nor” qiz, ayol ramzi bo‘lib, ularning negizida hosildorlik inonchlari, oila va farzand tushunchalari yotadi. Xullas, farzand bilan aloqador qo‘shiqlarda ishlatiladigan ramzlar avvalo farzand tushunchasi bilan bog‘lanadi, qolaversa har bir farzandning jinsiga qarab ularga mos holda tanlanadi. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek folklorshunosligida marosim folklori yo‘nalishning rivojlanib borayotgan bir paytida ko‘pgina urf-odat, marosimlar, ular tarkibidagi verbal komponentlar unutilib, etnofolkloriy jarayonni so‘nib borishini oldini olish va unutilish arafasiga kelib qolgan jarayonlarni ilmiy tadqiq qilish bizning kelgusi ishlarimiz mazmunini tashkil etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Oshiqnoma (Xorazmdostonlari). II kitob. – Urganch: «Xorazm» nashriyoti, 2006.
2. Ulug‘ oy umidlari: “yo ramazon” qo‘shiqlari (to‘plab, nashrga tayyorlovchilar va so‘z boshi mualliflari M.Jo‘raev va Sh.Shomusarov). – Toshkent: “Movarounnahr”, 2001.
3. Xorazm og‘zaki ijod durdonalari (nashrga tayyorlovchilar Y.Zohidov, P.Bobojonov). – Urganch: “Xorazm” nashriyoti, 1993.
4. “Go‘ro‘g‘li”: Xorazm dostonlari (nashrga tayyorlovchi S.Ro‘zimboev). – Urganch, “Xorazm” nashriyoti, 2004.
5. Xorazm og‘zaki ijod durdonalari (nashrga tayyorlovchilar Y.Zohidov, P.Bobojonov). – Urganch: “Xorazm” nashriyoti, 1993. – 81-bet.
6. Snesev G. P. Traditsiya mujskix soyuzov v yeyo pozdneyshem variante u narodov Sredney Azii // Poleve issledovaniya Xorezmskoy ekspeditsii v 1958—1961 gg. (pamyatniki srednevekovogo vremeni etnograficheskie raboti. – M., 1963.
7. Beg‘ubor qalb sadosi (bolalar folklori). Nashrga tayyorlovchi H.Ro‘zmetov. – Urganch: “Universitet”, 2003.
8. 8.Xorazm xazinasi (nashrga tayyorlovchi Sobir Ehson Turk). – Urganch, “Xorazm”, 1996.